

1) ознайомити старшокласників з поняттями «толерантність» і «толерантна особистість», критеріями і соціальними виявами толерантності й нетерпимості, показати значення толерантної поведінки у взаємодії з людьми, а також у різних життєвих сферах;

2) навчити учасників конкретних прийомів, що допомагають розвинути в собі якості толерантної особистості;

3) розвивати уяву, здатність до емпатії, співпереживання і співчуття, довіру, гідність і самопізнання як елементи толерантності в контексті взаємин з іншими.

Форми і методи роботи психологічного тренінгу: обговорення, дискусія, мозковий штурм, ігри, робота у групах.

Висновки і перспективи подальших досліджень полягають у вивченні явища гандикапності серед школярів, що дасть повнішу картину взаємовідносин здорових дітей та їх однолітків з особливими потребами в інклюзивних закладах. Комплексний підхід до проблеми профілактики та корекції гандикапізму та гандикапності призведе до зниження рівня неприйняття, дискримінації та агресії стосовно людей з особливими потребами, дозволить їм почуватися безпечніше в суспільстві, у якому вони перебувають, та відчуті себе повноправними його громадянами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грива О.А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук. / О. А. Грива. – К., 2008. – 41 с.
2. Колупаєва А.А. Здійснення процесу оцінки та розробки індивідуального навчального плану. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: навч.-метод. посібник / А.А. Колупаєва, Ю.М. Найда, Н.З. Софій [та ін]; за заг. ред. Л.І. Даниленко. – К.:2007. – 128 с.
3. Краткий психологический словарь / сост. Л.А. Карпенко, под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
4. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В.А. Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С.46-55.
5. Мижа В. Виховання толерантності [Електронний ресурс] / В. Мижа. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/technol/1117>. – Назва з екрану.
6. На пути к толерантному сознанию / ред. А.Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2000. – 225 с.
7. Політологічний енциклопедичний словник / ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – [2-ге вид., допов. і переробл.]. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
8. Почебут Л.Г. Взаимопонимание культур: Методология и методы этнической кросс-культурной психологии. Психология межэтнической толерантности: учебное пособие / Л.Г. Почебут. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. университета, 2005.– 281с.
9. Соколов М.Ю. Проблема толерантності в інформаційному просторі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук / М.Ю. Соколов. – К., 2007. – 38 с.
10. Ставицький О.О. Психологія гандикапізму: [монографія] / О.О. Ставицький. – Рівне: Принт Хаус, 2011. – 376 с.

Н.Н. РУДЕНКО. АНАЛИЗ УРОВНЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ СТАРШЕКЛАСНИКОВ БЕЗ ПОРОКОВ И ИХ РОВЕСНИКОВ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Резюме. В статье даются определения понятий «толерантность», «интолерантность», раскрываются их виды и уровни. Представлены результаты сравнительного анализа уровня толерантности старшеклассников без отклонений в психофизическом развитии и школьников с особыми потребностями.

Ключевые слова: толерантность, интолерантность, гандикапизм, инклюзия.

N.M. RUDENKO. ANALYSIS OF TOLERANCE HIGH SCHOOL STUDENTS WITHOUT FLAWS AND THEIR PEERS WITH SPECIAL NEEDS

The summary. The article examines approaches to defining the concepts of «tolerance», «non-tolerance», considered the kinds and levels. The results of comparative analysis of level of tolerance of senior pupils without rejections in development and schoolboys with the special necessities.

Key words: tolerance, non-tolerance, handicaps, inclusion.

Одержано редакцією 08.09.2014 р.

УДК: 372. 21

О.Е. АНІСІМОВА

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ЗАСОБАМИ ФРЕБЕЛЬПЕДАГОГІКИ

Резюме. Стаття присвячена висвітленню гуманістичних засад виховної системи видатного німецького педагога Ф.Фребеля. Розкрито основні положення його педагогічної концепції, з'ясовано можливість їх використання у процесі формування особистості дитини з особливими потребами.

Ключові слова: гуманно-особистісний підхід до дитини, фребельпедагогіка, інклюзивна освіта.

Постановка проблеми. У сучасних умовах соціально-політичного розвитку України відкрилися нові перспективи змін в системі спеціальної освіти, пов'язані з новим ставленням до дітей з особливими потребами, з вирішенням питань їх соціалізації й інтеграції в суспільство. Гостро постає проблема навчання дітей з обмеженими можливостями в умовах загальноосвітніх закладів.

Головною метою сучасної дошкільної освіти проголошено створення сприятливих умов для особистісного становлення і творчої самореалізації кожної дитини. Актуальність і значущість цієї проблеми є дуже важливою, оскільки соціально-педагогічна підтримка і реабілітація дітей з особливими потребами розвитку, створення умов для їхньої успішної соціальної та психологічної адаптації, розвиток їхньої життєвої компетентності є принциповою ознакою демократичної освіти і суспільного життя [3, 50]. Пошуку нових підходів до організації навчально-виховного процесу в дошкільному навчальному закладі сприяє гуманно-особистісний підхід до дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання гуманного ставлення до дитини привертало і привертає увагу філософів, психологів, педагогів з давніх-давен до тепер. Гуманістичні ідеї у вихованні – явище не нове у педагогіці. Видатні педагоги-гуманісти зверталися до здібностей і якостей особистості, до її внутрішнього світу, як до джерела та механізму існування всього живого. Гуманістичні традиції – прагнення до возвеличення людини – вийшли з глибини людської культури (П.Ф.Каптерев, Я.А. Коменський, Я. Корчак, Й.Г. Песталоцці, Ж.Ж.Руссо, К.Д.Ушинський). В умовах сьогодення, зберігаючи кращі здобутки світової та вітчизняної педагогіки, українська освіта, зокрема дошкільна, докладає чимало зусиль для утвердження гуманістичних ідеалів, спрямованих на розвиток і самореалізацію кожної особистості [2, 91].

Одним із оптимальних напрямів у вирішенні цієї проблеми виступає інтегрована освіта, тобто спільне навчання і виховання дітей з обмеженнями здоров'я і тих, що не мають таких обмежень. Втілення ідей гуманізації у практиці дошкільної освіти уможливується за такого педагогічного процесу, в якому вирішуються завдання створення умов для емоційного комфорту дитини в оточенні однолітків, активної творчої діяльності дитини з урахуванням індивідуальних особливостей, інтересів, потреб [1, 36].

Метою статті є висвітлення гуманістичних засад виховної системи видатного німецького педагога Ф.Фребеля, розкриття основних положень його педагогічної концепції, показу можливості їх використання у процесі формування особистості дитини з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу. Вперше ідея гуманно-особистісного підходу до дитини знайшла своє відображення в педагогічній системі Фрідріха Фребеля, видатного діяча в галузі дошкільного виховання, засновника першого дитячого садка. Фребельпедагогіка спрямована на пошук самобутніх підходів до виховання та розвитку кожної дитини. Ідеї щодо виховання безпритульних дітей, дітей без батьківського догляду та тих, хто потребує особливої підтримки суспільних закладів, розповсюдились у всіх цивілізованих країнах ХІХ ст.

Важливо дослухатись до думок Ф.Фребеля про те, що «... дітям необхідне спілкування із іншими, для того, щоб їх розвиток був гармонійним. Потреба людини у спілкуванні закладена в основу прогресу ...» [4].

Видатний педагог наголошував, що у навчальному процесі слід обов'язково враховувати індивідуальний підхід до дітей. Релігійне та моральне виховання повинне займати провідне місце і проводитись у групі дітей з метою оволодіння ними практичним досвідом спілкування між собою. За його переконанням головним засобом повноцінного розвитку дитини як індивідуальності і суспільної особистості виступає спілкування з дорослими та однолітками. Своєю педагогікою Ф.Фребель демонстрував проникнення в інтереси дитини, в її духовний світ, думки, прагнення як засіб вибору адекватних педагогічних дій, реакцій на її поведінку.

Фребелівська виховна позиція полягає у розумінні того, що людина є частиною природи, яку створив Бог і різноманітна людська діяльність детермінована божественною силою. Внутрішній світ людини, а якому закладені потенціальні сили, повинен постійно розвиватись та удосконалюватись. Призначення людини, за Фребелем, полягає в тому, щоб виявити своє божественне начало і зробити його можливо більш досконалим, а мета виховання – в тому, щоб допомогти людині розкрити свою божественну сутність, вдосконалювати її і висловити зовні. «Божественне начало в людині, його сутність, має за допомогою виховання бути розвинене в ньому і передано зовні ...» [5, 164].

Сучасна дошкільна педагогіка керується основним положенням концепції фребельпедагогіки про те, що особистість дитини, її самобутність та індивідуальність (в усіх відношеннях і виявах) є головною цінністю виховного процесу. Такі гуманістичні традиції можна вважати ідеологічним фундаментом інклюзивної освіти. Адже Ф.Фребелем проголошено, що кожна дитина має унікальні особливості та здібності, необхідно брати до уваги потреби кожної дитини та забезпечити їй умови для повноцінної соціалізації в спеціально створених умовах дитячого закладу. Німецький вчений був ідеалістом, послідовником філософії Фіхте і Гегеля, і дітей він вважав «квітами життя»: «Малюки подібні рослинам. Усім їм потрібен догляд і захист. Кожна дитина прекрасна сама по собі, але по-справжньому розквітає тільки в оточенні своїх однолітків» [4].

Думка про необхідність вивчення психофізіологічних особливостей дитини-дошкільника привела Ф.Фребеля до створення суспільного закладу для виховання дітей – «дитячого садка». На його думку, такий заклад повинен був здійснювати всебічний розвиток дітей, включаючи їх у різноманітну діяльність.

Основними видами діяльності дітей у дитсадку повинні бути ігри, ритмічні рухи, нескладні роботи на городках та квітниках. Вчений довів, що гра є основною рушійною силою розвитку. Слід лише забезпечити дітей необхідними матеріалами. Для цього було запропоновано серію дидактичних матеріалів під назвою «дарунки для дитячих ігор». Вони сприяють різнобічному розвитку дитини: розвивають психічні процеси та дрібну моторику рук, рухові навички, знайомлять із поняттям про форму, розмір, колір, ціле та частини.

Запропоновані педагогом ігри пов'язані з вихованням моральних якостей. Наприклад, гра під назвою «Німецький дубовий вінок», з точки зору Ф.Фребеля, вчить основним людським чеснотам. Це – гра «в чотири головні якості» (її можна дати назву чесноти дитячого та юнацького віку, а також чесноти людського життя взагалі): доброзичливість (любов), невибагливість (скромність), чистота життя (невинність) і, нарешті, твердість, сталість (надія).

Серед умінь, які формуються в дошкільні роки, Ф.Фребель особливо виділяє здатність до самореалізації в художніх видах діяльності. Це вміння відображення дитиною своїх життєвих вражень, вираження внутрішнього світу з обов'язковим обміном почуттями з навколишніми людьми. Саме так закладається базовий фундамент для розвитку таких видів образотворчої діяльності як малювання, аплікація, ліплення, художнє конструювання. До «фребелівських» занять також відносили: маніпулювання з предметами, нанизування, викладання із паличок, плетіння із смужок паперу, тканини, ниток, вишивання. Усі ці дії рук повинні були обов'язково мати мовний супровід у вигляді спеціально складених віршів та пісень. Актуальними для сучасної практики дошкільної освіти є думки про необхідність створення умов для повноцінного розвитку мовлення дітей, адже саме мова є «безцінним скарбом» та визначальною для психічного розвитку дитини. Розмова повинна бути смислоутворюючим компонентом будь-якого виду діяльності. Через мову дорослий знаходить шлях до душі і розуму дитини та її почуттів. «Гра і мова – ось стихія, в якій живе дитина» [4, 312].

Такі форми роботи забезпечують можливість охоплення різноманітною діяльністю малюків із різними можливостями та вміннями, створюють умови для опанування дітьми таких інтелектуальних операцій, як зіставлення, аналіз, порівняння, узагальнення, розвивають пам'ять, увагу, фантазію, «вірність руки і ока». Педагог розглядав розвиток дитини як розвиток властивих їй від народження інстинктів та вбачав цілі, що перебувають у повній відповідності з істотою дитини як людини. Ось які це цілі: зберігати себе у такому стані, в якому дитина перебуває як істота самостійна; вправляти та зміцнювати свої члени і почуття власними силами при дедалі більшій самостійності та індивідуальності; збагачувати відомості та переконуватися у самостійному існуванні того, що її оточує [5, 81].

Ф.Фребель наголошував на тому, що предметом постійної педагогічної турботи повинно бути збагачення емоційно-чуттєвої сфери дитини. Саме від цього залежить істинне щастя. «Освіта і виховання мають свою основу й джерело в почутті й відчутті, тобто в серці все це має знаходити собі відгук вже з раннього дитинства, на перших етапах розвитку почуттів і розуму дитини, а для цього слід, щоб дитини була введена у світ гармонії й співчуття» [5, 78].

Висновки. Отже, Ф.Фребель підходить до обґрунтування необхідності всебічного, гармонійного розвитку кожної дитини. Перша найвища вимога полягає в необхідності виховання і навчання в єдності з життям і природою, йдучи за природою дитини, її внутрішніми законами. В основу такого педагогічного підходу закладено ідею, що забезпечує рівне відношення до усіх людей, але створює певні умови для дітей, які потребують особливих педагогічних дій. Тому педагогом проголошується повага до особистості дитини, гуманне ставлення до дитячої душі, щира турбота про її фізичний та психічний стан. «Ми маємо прагнути ставитись до дитини стосовно її природи, її внутрішніх законів, маємо розвивати її, виховувати і навчати у непорушному єднанні з життям і природою. Таке розуміння дитини і людини взагалі є першим і вищим основним положенням, головною вимогою виховання людини» [5, 77].

Ці положення фребельпедагогіки надзвичайно актуальні в особистісно-орієнтованій парадигмі сучасної освіти. Згідно них всі педагогічні дії зосереджуються навколо максимального розкриття особистісного потенціалу та врахування індивідуальності кожної дитини. Слід наголосити, що в контексті інклюзивної освіти, педагогічні ідеї Ф.Фребеля вимагають уважного опрацювання з метою використання у професійній діяльності.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку можуть полягати у використанні ідей видатного німецького вченого в умовах гуманізації та демократизації дошкільної освіти України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуманістичне виховання дітей дошкільного віку в контексті інноваційної педагогічної діяльності: монографія / за ред. Т.І. Поніманської, І.М. Дичківської. – Рівне: Волинські обереги, 2012. – 208 с.
2. Косенко Ю.М. Основи педагогічної майстерності вихователя: навч.-метод. посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності «Дошкільна освіта» / Ю.М. Косенко. – [2-ге вид., доп.]. – Маріуполь: ТОВ «Друкарня «Новий світ», 2014. – 360 с.
3. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: підручник / Т.І. Поніманська. – [2-ге вид., доп.]. – К.: Академвидав, 2013. – 464 с. – (Серія «Альма-матер»).
4. Фребель Фридрих. Педагогические сочинения / пер. с нем. Н.Н. Соколова. – М., 1913. – 581 с. – Том II. Детский сад. (Детские игры. Устройство детского сада).
5. Фребель Ф. Дитячий садок: хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / за заг. ред. З.Н.Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – 511 с.

Е.Э. АНИСИМОВА. ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ СРЕДСТВАМИ ФРЕБЕЛЬПЕДАГОГИКИ

Резюме. *Статья посвящена раскрытию гуманистических основ воспитательной системы выдающегося немецкого педагога Ф.Фребеля. Представлены основные положения его педагогической концепции, показана возможность их использования в процессе формирования личности ребенка с особыми потребностями.*

Ключевые слова: *гуманно-личностный подход к ребенку, фребельпедагогика, инклюзивное образование.*

O.E. ANISIMOVA. THE FORMATION OF CHILD PERSONALITY WITH SPECIAL NEEDS FUNDS FREBELPEDAGOGY

The summary. The article is devoted to humanistic foundations of the educational system of the outstanding German teacher F.Frebel. The main points of his pedagogical concept consist the possibility of their use in the formation of the personality of a child with special needs.

Key words: humanistic and personal approach to a child, frebelpedagogy, inclusive education.

Одержано редакцією 12.09.2014 р.

УДК: 376.3

О.І. КОСАРЄВА

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ДІТЕЙ З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

Резюме. У статті висвітлені особливості розвитку пізнавальних процесів дітей з розумовою відсталістю, зокрема, напрями роботи з формування просторової орієнтації, розвитку процесів запам'ятовування та розвитку мислительної діяльності.

Ключові слова: розумова відсталість, розвиток сприйняття, процеси запам'ятовування, мислительна діяльність.

Постановка проблеми. Оптимізація розвивальної роботи серед дітей з психофізичними вадами – одне з основних завдань, що намагаються вирішити дефектологи, педагоги і психологи, які працюють з ними. За даними МОЗ розумовою відсталістю у світі страждає приблизно 3% населення. В нозологічній структурі психічних розладів, за даними Л. Гришиної, перше місце належить саме розумовій відсталості. Медико-психологічна реабілітація дітей з помірною розумовою відсталістю передбачає тісний взаємозв'язок медичних, психологічних, педагогічних та соціальних впливів. Велике значення в комплексі реабілітаційних заходів для дітей з помірною розумовою відсталістю має психологічний супровід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати наукових досліджень з вивчення особливостей розумово відсталих дітей, шляхів і засобів корекції висвітлені у працях вчених О. Агавеляна, В. Бондаря, Ю. Бистрової, Л. Виготського, В. Ковальов, К. Лебединської, І. Мамайчук, М. Певзнер, О. Романенко, М. Семаго, Н. Серомахи, В. Синьова, Г. Сухаревої, М. Шеремет, Д. Шульженко та ін. [2; 3; 5; 6]. В останні роки проблему корекції поведінки дітей з розумовою відсталістю у ситуаціях фрустрації досліджено Н. Серомахою [4]; корекції асоціальної поведінки розумово відсталих підлітків висвітлено І. Григор'євою; психологічних особливостей рольової поведінки розумово відсталих підлітків – С. Горбенко; особливостей поведінки розумово відсталих підлітків у конфліктних ситуаціях Ю. Бистровою; соціально дезадаптованої поведінки дітей з розумовою відсталістю Л. Хохловим.

Метою статті є розкриття особливостей розвитку пізнавальних процесів дітей з розумовою відсталістю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вікова динаміка психічного розвитку дітей з розумовою відсталістю відрізняється повільністю розвитку вищих психічних функцій. На першому році життя проявляється недорозвиток моторних функцій, що в свою чергу гальмує розвиток інтерсенсорних зв'язків "рука-око", "око-вухо". Значно пізніше з'являються у цих дітей емоційні реакції на різноманітні зовнішні стимули. В ранньому віці недостатній розвиток пізнавальної сфери проявляється в їх поведінці. В структурі психофізичного дефекту спостерігаються психомоторні розлади, недорозвиток мовлення, навичок охайності, несформованість предметної діяльності, низький рівень пізнавальної активності.

Психічний недорозвиток – це тип дизонтогенеза, для якого характерним є раннє ураження мозкових систем і тотальний їх недорозвиток. первинний дефект при цій формі аномалії розвитку – інтелектуальний, обов'язковою ознакою є недорозвиток вищих форм мислительної діяльності: абстрактного мислення, утворення понять, низький рівень узагальнень [2].

В ранньому віці у дітей з розумовою відсталістю розвиток моторики відбувається із значним запізненням. Їх рухи ще нескоординовані, хода нестійка, погано координована з неузгодженими рухами. Важко виявити домінуючу руку. Розвиток предметних дій також відбувається із затримкою, в цьому віці у дітей з психічним недорозвитком з'являються тільки маніпулятивні дії (зазначимо, що у здорових дітей ці дії виникають вже в другому півріччі першого року життя). Діти з розумовою відсталістю не вміють наслідувати дії дорослого, тобто вони самостійно не опановують основним способом засвоєння суспільного досвіду.

Зазначені вище ознаки здійснюють негативний вплив на розвиток сприйняття і таких його властивостей як предметність, константність, узагальненість. Тому основними завданнями розвивальної роботи на цьому етапі онтогенезу є: розвиток різних властивостей сприйняття та засвоєння сенсорних еталонів за допомогою предметних дій.

Під час навчання предметним діям потрібно формувати у дітей пошукові способи орієнтації у завданні, навчати дитину розрізняти кольори предметів, форму та величину. При формуванні у дітей константного та цілісного сприйняття предмета потрібно дати зрозуміти їм, що зовнішній вигляд предмета може змінюватися в залежності від того, з якої сторони на нього дивляться, однак предмет залишаються незмінним. Дітей потрібно